

BO‘LAJAK ONA TILI VA ADABIYOTI FANI O‘QITUVCHILARINING NUTQIDAGI QUSURLARNI TO‘G‘IRLASH METODIKASI

Otabek Kurbanbayev

Ajiniyoz nomidagi Nukus DPI O‘zbek tili kafedrasi stajor-o‘qituvchi

Iqbol Sharipboyeva

Ajiniyoz nomidagi Nukus DPI Turkiy tillar fakulteti o‘zbek tili va adabiyoti ta’lim yo‘nalishi 2-kurs talabasi

Durdona Sobirova

Ajiniyoz nomidagi Nukus DPI Turkiy tillar fakulteti o‘zbek tili va adabiyoti ta’lim yo‘nalishi 2-kurs talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada bo‘lajak o‘zbek tili va adabiyoti o‘qituvchilari nutqidagi ba‘zi qusurlari va ularning sabablari, kelib chiqish va ba‘zi yechimlari haqida ma’lumot beriladi.

Kalit so‘zlar: Rasmiy til, tasvir vositalari, iboralar, intonatsiya, mimika, kommunikativ talablar, kompetentlik, duduqlanish.

Abstract: This article provides information about some defects in the speech of future Uzbek language and literature teachers and their causes, origins, and some solutions.

Key words: Formal language, image tools, expressions, intonation, facial expressions, communicative requirements, competence, stuttering.

O‘zbek xalqi — azaldan so‘zga usta, hazilni o‘rnida qo‘ya oladigan va har gapida ma’no mujassamlashgan xalq. Shuning uchun ham o‘zbek ajdodlar hikmatiga amal qilib, o‘ynab gapirsa ham, o‘ylab gapiradi. Va albatta bu eng avvalo oila avvalidan keyin maktabda shakllana boradi. Xususan, bu mas’uliyat, buni shakllantirish juda ko‘p tomondan o‘qituvchiga bog‘liq. Shu uchun mamlakatimizda ham barcha o‘qituvchilar adabiy til me‘yorlariga xos tarzda dars jarayonini olib borishi zarur. Bu maqola orqali aynan shu xususida batafsilroq ma’lumot berishga harakat qilamiz.

Adabiy til bu mamlakatda yashovchi har bir shaxs uchun qat’iy belgilangan, nutqiy madaniyatga har tomonlama mos keluvchi va jamiyatdagi insonlarning madaniyatini shakllantirishga xizmat qiluvchi rasmiy tildir. Ushbu til, asosan, radio, televideniya, matbuot, rasmiy uchrashuvlarda qo‘llanishga qaramasdan, hatto biz ushbu holatlarda ham juda ko‘pchilik xatolarga guvoh bo‘lishimiz mumkin. Jurnallardagi ba‘zi imloviy xatolardan tortib katta kitoblardagi xatolargacha yoki ko‘cha “afisha”laridan to rasmiy hujjat hisoblangan tug‘ilganlik haqidagi guvohnomalargacha talaygina xato-kamchiliklar va bu sohalarda malakasiz xodimlar bizda talaygina.

Biz bu kamchiliklar asosini, shubhasiz, maktabdagi o'qituvchilardan, asosan, ona tili va adabiyoti fani o'qituvchilaridan deyishimiz o'rinli deb hisoblayman. Zero, ilmning boshlanish negizi maktab bo'lsa, adabiy til tushunchasi mazmun—mohiyati va uni o'quvchilarga o'rgatuvchilar bu o'qituvchilardir. Agar maktabda hamma fanlar adabiy tilda o'tilsa o'quvchi ham, shubhasiz, adabiy til ko'nikmalarini o'zida mujassamlashtiradi va bu tilimizning yanayam ko'rkam va jozibador bo'lishida katta ahamiyat kasb etadi. Jumladan Rus sharqshunos olimi S.N.Ivanov "go'zal fors mumtoz she'riyatining kichik singlisi bo'lgan turkiy nazmiyot yuksalib, opasidan ham bo'ychan bo'ldi" degan go'zal o'xshatish qilgan.¹ Demak, adabiy til faqat adabiy so'zlardan emas, balki chiroyli tasvir vositalari, iboralar va birikmalardan ham iborat ekan. Shubhasiz, bu vositalar ham maktabda ona tili fanida o'rgatiladi. Tabiiyki, savol tug'iladi: "shu o'qituvchilarning barchasi talabga javob bera oladimi?" Albatta "yo'q". aynan shu masalani hal etish bugungi kunning dolzarb masalalaridan biridir.

Ayni damdagi iqtisodiy sharoitda mehnat bozorida o'z o'rniga ega bo'lish uchun har bir shaxsdan raqobatbardoshlik talab etadi. Bu esa o'z navbatida kasbiy kompetentlikni talab etsa, adabiyot o'qituvchisidan ma'naviyatni ham talab etadi. Adabiyot o'qituvchisining o'quvchilar oldida obro'-e'tibori baland bo'lishi uchun har ikki xususiyat uyg'unlashtirilishi maqsadga muvofiqdir. Chunki adabiyot o'qituvchisi inson ko'ngli bilan ishlaydi. Adabiyot darslari ko'ngil tarbiyalash darslaridir. Faqat bilim bilan qalbga kirib bo'lmaydi. Shuningdek, hurmat, e'tirof, obro' singari tushunchalar borki, ularni talab qilib, so'rab yoki sotib olib bo'lmaydi. Ularni shaxsiy fazilatlar, ma'naviy yetuklik va bilimlilik bilan qozonish kerak bo'ladi.²

O'qituvchi mavzu tushuntrayotganida uning nutaqidagi asosiy vosita bu urg'u bo'lishi kerak. Agar mavzu oxirigacha bir xil tonda olib borilsa, u auditoriya uchun umuman qiziq bo'lmaydi va o'quvchilarni boshqa ish bilan shug'ullanishi yoki ba'zi hollarda uxlab qolishiga sabab bo'ladi. Ba'zi statistik ma'lumotlarga ko'ra, o'quvchilar o'qituvchini 10 daqiqagina diqqat bilan tinglay olaydi agar ushbu vaqt mobaynida o'qituvchi nutqida hech qanday intonatsiya yoki mimikalar sezilmasa bu o'quvchining bee'tiborligini keltirib chiqaradi. Bundan tashqari yana bir muhim omil bu to'g'ri so'zlay olish hisoblanadi. Ya'ni nutqida hech qanday qusurlar: duduqlanish, so'zini topa olmay qolishlik, har xil parazit so'zlar va hokazo.

¹ Raupova L. "Nutq madaniyati" – Toshkent "INNOVATSIYA-ZIYO" 2021

² Q.Husanboyeva, R.Niyozmetova "Adabiyot o'qitish metodikasi" Toshkent-2018

Nutq — kishi faoliyatining turi, til vositalari (soʻz, soʻz birikmasi, gap) asosida tafakkuri ishga solishdir. Nutq oʻzaro aloqa va xabar, oʻz fikrini his-hayajon bilan ifodalash va boshqalarga taʼsir etish vazifasini bajaradi.

Nutq oʻstirishda uch yoʻnalish aniq ajratiladi:

- 1) soʻz ustida ishlash;
- 2) soʻz birikmasi va gap ustida ishlash;
- 3) bogʻlanishli nutq ustida ishlash.

Oʻqituvchilar nutqini oʻstirishda aniq belgilangan bir qator kommunikativ talablarga rioya qilinadi:

- nutqning mazmundor boʻlishi;
- mantiqiylik boʻlishi;
- nutq aniq va til vositalariga boy boʻlishi;
- tushunarli va ifodali boʻlishi.
- muomalali boʻlish yaʼni sharqona odob va madaniyatli shaxs sifatida oʻzini tuta bilish.

Oʻqituvchining nutq madaniyati oʻquvchilar nutqini oʻstirishda ham katta ahamiyatga ega. Oʻqituvchi barcha darslarda, sinfdan va maktabdan tashqari mashgʻulotlarda faqat orfoepik talaffuz va adabiy til meʼyorlariga rioya qilgan holda ifodali, taʼsirli soʻzlashi, shuningdek, har doim oʻquvchilar daftariga, barcha hujjatlarga husnixat va imlo qoidalariga rioya qilgan holda yozishi bilan u bolalarni ifodali soʻzlashga, xatosiz, chiroyli yozishga oʻrgatadi, tilga sezgirlikni uygʻotadi.

Adabiy til meʼyorlarining tavsifiy tilshunoslik fanlariga oidligini inobatga olsak, hozirgi oʻzbek adabiy tilining, aytaylik, normativ grammatikasi nutq madaniyatining asosiy zamini ekanligi ayon boʻladi. Tilshunos B.N.Golovin taʼkidlaganidek, "nutq madaniyati fan va oʻquv predmeti sifatida til haqida normativ grammatikada bayon qilingan maʼlumotlarga suyansa-da, til materialiga yondashuv nuqtai nazaridan undan farq qiladi: tilning grammatik faktlari nutq madaniyatini, eng avvalo, meʼyorlarga tobeligi — amal qilinganligi, ikkilanilganligi va buzilganligi bilan qiziqtiradi. Grammatik shakl va kategoriyalarning grammatik tabiati emas, balki aynan meʼyorlashish jihati nutq madaniyati uchun ahamiyatlidir."³

Xulosa qilib shuni aytishimiz mumkinki, har bir jamiyat yuksalishi uning madaniyati, tili va muomalasi bilan bogʻliq ekan, biz nafaqat oʻz nutqimizga, balki, yon-atrofimizdagi insonlarning ham muomalasiga beeʼtibor boʻlmasligimiz darkor. Oila – tarbiya maskani boʻlsa, maktab – taʼlim maskani. Bu ikki ulugʻ dargohdan biz

³Hamidov Abdumalik "OʻQITUVCHI NUTQI MADANIYATI" Termiz-2013

THE ROLE OF EXACT SCIENCES IN THE ERA OF MODERN DEVELOPMENT

REPUBLICAN SCIENTIFIC AND PRACTICAL CONFERENCE

Volume: 2 Issue: 6

har tomonlama barkamol insonlarni yetishtirib chiqarishimiz darkor. Bu esa bevosita ota-ona va o'qituvchiga bog'liq ekanligini unutib qo'ymaylik. Zero jamiyat madaniyati nutqiy madaniyatsiz bo'lmaydi. "O'z fikrini mutlaqo mustaqil. Ona tilida ravon, go'zal va lo'nda ifoda eta olmaydigan mutaxassisni, avvalambor, rahbar kursida o'tirganlarni bugun tushunish ham, oqlash ham qiyin." (I.A.Karimov. Barkamol avlod – O`zbekiston taraqqiyotining poydevori).

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Raupova L. "Nutq madaniyati" – Toshkent "INNOVATSIYA-ZIYO" 2021
2. Q.Husanboyeva, R.Niyozmetova "Adabiyot o'qitish metodikasi" Toshkent-2018
3. Hamidov Abdumalik "O'QITUVCHI NUTQI MADANIYATI" Termiz-2013